

SUD PRESEDENTI TUSHUNCHASINING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI

Choriyev Ulug‘bek Rustamovich

Toshkent davlat yuridik universiteti Ommaviy huquq fakulteti 3-kurs talabasi

e-mail: Ulugbekc824@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola sud pretsedenti institutining huquq manbasi sifatidagi o‘rni va ahamiyatini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Unda sud pretsedentining nazariy asoslari, tarixiy shakllanish jarayoni hamda u umumiy huquq (common law) tizimida qanday mustahkam o‘rin egallagani yoritilgan. Maqolada Angliya huquq tizimida “stare decisis” tamoyilining paydo bo‘lishi, equity (adolat huquqi) tizimining shakllanishi, ratio decidendi va obiter dicta tushunchalari, shuningdek majburiy (binding) va tavsiyaviy (persuasive) presedent turlari keng tahlil qilingan. Shuningdek, sud pretsedenti tizimining moslashuvchanligi — follow, distinguish, overrule va reversal tamoyillari orqali huquqning dinamik rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Muallif sud pretsedenti institutining ijobiy va salbiy jihatlarini baholash bilan bir qatorda, uni huquq manbasi sifatida o‘rganish zarurligini asoslab beradi. Mavzu hali milliy huquqshunoslikda yetarlicha o‘rganilmagan bo‘lib, uni chuqur ilmiy tahlil qilish zaruriyati mavjud. **Kalit so‘zlar:** *sud pretsedenti, huquq manbai, umumiy huquq, ratio decidendi, obiter dicta, stare decisis, adolat huquqi, majburiy presedent, tavsiyaviy presedent, amal qilish, farqlash, bekor qilish, qarorni o‘zgartirish.*

THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT OF JUDICIAL PRECEDENT

Choriyev Ulug‘bek Rustamovich

3rd-year student, Faculty of Public Law,

Tashkent State University of Law

E-mail: Ulugbekc824@gmail.com

ANNOTATION

This article is devoted to the analysis of the role and significance of the judicial precedent as a source of law. It examines the theoretical foundations and historical

development of the doctrine of precedent, as well as its firm position within the common law system. The paper explores the emergence of the “*stare decisis*” principle in the English legal system, the formation of the equity law system, and the concepts of *ratio decidendi* and *obiter dicta*. Moreover, it provides a detailed analysis of binding and persuasive precedents. The flexibility of the judicial precedent system — through the mechanisms of *follow*, *distinguish*, *overrule*, and *reversal* — is examined as an important factor that contributes to the dynamic development of law. The author evaluates both the advantages and disadvantages of judicial precedent and emphasizes the necessity of its recognition as a source of law. The topic remains insufficiently studied in Uzbek legal scholarship, which demonstrates the need for deeper theoretical and practical research in this area.

Keywords: judicial precedent, source of law, common law, ratio decidendi, obiter dicta, stare decisis, equity, binding precedent, persuasive precedent, following, distinguishing, overruling, reversal.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ СУДЕБНОГО ПРЕЦЕДЕНТА

Чориев Улугбек Рустамович

Студент 3-го курса факультета публичного права

Ташкентский государственный юридический университет

Электронная почта: Ulugbekc824@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу роли и значения судебного прецедента как источника права. В ней рассматриваются теоретические основы и историческое формирование института прецедента, а также его устойчивое положение в системе общего права (*common law*). В работе освещается появление принципа *stare decisis* в английской правовой системе, формирование системы *equity* (права справедливости), а также понятия *ratio decidendi* и *obiter dicta*. Кроме того, анализируются обязательные (*binding*) и рекомендательные (*persuasive*) прецеденты. Гибкость системы судебного прецедента — посредством механизмов *follow*, *distinguish*, *overrule* и *reversal* — рассматривается как важный фактор динамичного развития права. Автор

оценивает как положительные, так и отрицательные стороны судебного прецедента и подчёркивает необходимость его изучения как источника права. Тема остаётся недостаточно исследованной в отечественной юридической науке, что свидетельствует о необходимости более глубокого теоретического и практического анализа.

Ключевые слова: судебный прецедент, источник права, общее право, *ratio decidendi*, *obiter dicta*, *stare decisis*, право справедливости, обязательный прецедент, рекомендательный прецедент, применение, разграничение, отмена, изменение решения.

KIRISH

Bugungi kunda huquq tizimlarining xilma-xilligi ularning manbalarini ham farqlaydi. Roman-german huquq oilasida qonun asosiy manba sifatida e'tirof etilsa, umumiy huquq (common law) tizimida sud pretsedenti huquq yaratishning asosiy manbasi hisoblanadi. Sud pretsedenti – bu sudning ilgari ko'rilgan ish yuzasidan chiqargan qarori bo'lib, keyingi shunga o'xshash ishlarni hal etishda namunaviy huquqiy qoida sifatida qo'llaniladi. Shu bois, u nafaqat huquqni qo'llash, balki huquqni ijod etish vositasi sifatida ham e'tirof etiladi.

Biroq, sud pretsedentini huquq manbasi sifatida tan olish masalasi hanuzgacha huquqshunoslar o'rtasida bahsli mavzu bo'lib qolmoqda. Ba'zi nazariyotchilar sud faqat mavjud qonunlarni qo'llashi kerak, deb hisoblasalar, boshqalar sudlar amaliy faoliyati orqali huquqni rivojlantiradi, deya ta'kidlashadi. Shu jihatdan, mazkur maqola sud pretsedentining mohiyatini, uning shakllanish tarixini va zamonaviy huquq tizimlaridagi ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan. Mavzu milliy huquqshunoslikda yetarlicha yoritilmagan bo'lib, uni chuqur o'rganish huquq tizimlarining taqqoslamali tahlilini boyitadi hamda huquqiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotning maqsadi sud pretsedenti institutining nazariy va tarixiy asoslarini o'rganish, uni huquq manbasi sifatida tahlil qilish hamda sud qarorlarining huquq tizimiga ta'sirini ochib berishdan iborat. Shuningdek, maqolada sud pretsedentining majburiy va tavsiyaviy turlari, *ratio decidendi* va *obiter dicta* qismlarining amaliy ahamiyati, shuningdek sud amaliyotida qo'llaniladigan follow, distinguish, overrule va reversal mexanizmlarining mohiyati yoritilgan.

Tadqiqot davomida muallif qiyosiy-huquqiy tahlil, tarixiy tahlil, mantiqiy tahlil va normativ-huquqiy tahlil usullaridan foydalangan. Qiyosiy yondashuv orqali sud pretsedenti institutining Angliya huquq tizimidagi o'rni va boshqa huquq

oilalaridagi huquq manbalari bilan farqlari tahlil qilingan. Tarixiy tahlil esa sud pretsedentining vujudga kelish bosqichlarini aniqlashga yordam bergan. Mantiqiy tahlil orqali esa sud pretsedentining huquqiy barqarorlik va adolatni ta'minlashdagi o'rni asoslab berilgan. Mazkur yondashuvlar sud pretsedentining zamonaviy huquqiy tizimdagi o'rnini chuqurroq anglash imkonini beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Sud presedenti va yuridik presedent tushunchalarni ayrim hollarda chalkashtirishlar uchrab turadi. Biroq bu tushunchalar bir-biridan farqli hisoblanadi. Yuridik presedent tushunchasiga to'xtalishdan oldin "presedent" so'zi qanday ma'noni anglatishini bilib olish kerak. "Presedent" so'zi lotincha tildan olingan bo'lib "*avvalgisi, oldingisi*" degan ma'nolarni anglatadi¹[1]. Yuridik presedent – sud yoki ma'muriy organning yozma yoki og'zaki qarori bo'lib, bu qaror kelgusida barcha shunga o'xshash ishlarni ko'rib chiqish va hal qilish uchun asos bo'ladigan namuna normadir² [2]. Davlat organlari, jumladan, ma'muriy boshqaruv hamda sud organlari o'zlarining ijtimoiy munosabatlarni boshqarish, tartibga solish jarayonida o'ziga xos, ba'zan original qarorlar qabul qiladilar. Ularning qabul qilgan qarorlari kelajakda xuddi shunga o'xshash munosabatlarni tartibga solishda etalon (namuna) norma bo'lib xizmat qiladi. Bundan yuridik presedentni quyidagicha ta'riflashimiz mumkin: "yuridik presedent – muayyan ishni ma'muriy organ yoki sud organlari tomonidan ko'rib chiqishda boshqa organ va sudlar tomonidan aynan shunga o'xshash ish bo'yicha ilgari chiqarilgan qarorning qo'llanilishidir". Presedent huquqning manbayi sifatida ilgari qadimgi Rimda qo'llanilgan. Hozirgi kunda huquqiy presedentning anglo-sakson huquqiy oilasiga mansub davlatlar uchun o'rni beqiyos. Xususan, AQSH, Buyuk Britaniya, Avstraliya va boshqa shu kabi davlatlar. Ammo, Yevropa qonunchiligi va roman-german huquqiy tizimiga mansub davlatlar sud amaliyotini huquq shakli sifatida tan olmaydilar. Huquqiy presedent keng tushuncha bo'lib, o'z ichiga quyidagilarni oladi: ma'muriy presedent va sud presedenti. Ma'muriy presedent deganda ma'muriyatning jamiyatni boshqaruv sohasidagi ayrim ishlar yuzasidan qabul qilgan qarorini, kelgusida xuddi shunga o'xshash ishga asos sifatida qo'llashi uchun xizmat qilishi tushuniladi³[3]. Sud presedenti esa sud organining biror-bir ish yuzasidan qabul qilgan qarorini, kelgusida xuddi shunga o'xshash ishga nisbatan namuna tarzida qo'llashiga

¹ <https://www.etymonline.com/word/precedent>

² Сабуров Н., Нажимов М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси / Ўқув-услубий қўлланма. –Т.: ТДЮИ, 2009. – Б.70.

³ Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. – 528 b

aytiladi. Shu o'rinda sud presedentni huquq manbasi sifatida e'tirof etish xususida to'xtalishimiz o'rinlidir. Sud presedentni asosiy huquq manbasi sifatida e'tirof etmaslik kerak deydiqan huquqshunoslar quyidagi ikkita asosni keltirishadi:

1. *Huquqiy presedent ko'proq ma'lum bir shaxs irodasiga bog'liq bo'lib qolishi va bu mansabdorning suiiste'mollik qilishi ehtimoli borligi;*
2. *Roman-german huquq nazariyotchilarining fikricha, sudlar faqat huquqni qo'llash vakolatini amalga oshirishi kerak, huquqni ijod qilishni emas.*

Bizningcha huquq presedentini u uzoq davrlardan beri huquq manbayi sifatida mustahkamlanib qolgan davlatlarda asosiy manba sifatida saqlab qolish kerak kerak. Bunga sabab qilib yuridik presedentni quyidagi ijobiy jihatlarini keltiramiz:

1. Aniqlik oshadi. Ma'lumki, sud qaror chiqarganda konkret holatga nisbatan chiqaradi. Bu esa keyingi davrda huquqni qo'llashda aniqlikni ta'minlaydi.
2. Huquqni tushunish darajasi o'sadi – odamlar aniq holatlarni o'qib, ularni xatti-harakati uchun ularni qanday jazo kutib turganini aniq bilishadi.
3. Adolatni ta'minlashga imkoniyat kuchayadi – ma'lumki sud presedentiga sudlarga jazo tayinlashda keng imkoniyatlar beriladi. Bu natijasida esa ular ishning har bir holatini hisobga olgan holda adolatli qarorlar qabul qilishi mumkin.
4. Aholida huquq tizimiga nisbatan ishonch ko'payadi – odamlar bir xil holat uchun bir xil jazo berilayotganini bilib, huquqqa nisbatan ijobiy qarashni boshlaydi. Masalan, A shaxs doriga muhtojligi uchun dorixonadan dori o'g'irladi; xuddi shu jinoyatni 1 yildan keyin B shaxs sodir etdi. Agar A shaxsga nisbatan B shaxsga og'irroq jazo tayinlansa, bu B shaxs uchun nohaqlik bo'lib qoladi. Sud presedentida esa ularga bir xil jazo tayinlanadi.
5. Obyektivlik. Angliya huquq tizimini oladigan bo'lsak, ularda sud presedenti allaqachon huquqning asosiy manbayi sifatida shakllangan. Bu bo'yicha ularda butun boshli sud qarorlari to'plami vujudga kelgan va amaliyot shakllanib bo'lgan. Shunday ekan yuqoridagi ijobiy xususiyatlar va Angliyadagi huquqiy tizimni hisobga olgan holda uni o'zgartirish samarali bo'lishdan ko'ra ko'proq zararli bo'ladi.

Sud presedenti masalasiga yanada kengroq to'xtalishdan oldin uning vujudga kelish tarixiga oid o'ziga xosliklarni o'rganib chiqishimiz maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Ma'lumki, sud presedenti manbasining mavjudligi umumiy huquq (common law) huquqiy oilasidagi davlatlarga xos. Shu boisdan umumiy huquqning vujudga kelishini o'rganish asosida mavzumiz bo'lgan sud presedentiga oid kerakli ma'lumotga ega bo'lamiz. Ushbu huquq oilasi vujudga kelish tarixi Anglo-Sakson davriga, xususan Alfred Buyuk (871–886) davriga borib taqaladi. O'sha davrda hukmron bo'lgan huquqiy tizim Germaniya xalqlarining shimoliy Yevropadagi huquqiy an'alariga

yaqin bo‘lib, asosan mahalliy odat-huquq qoidalariga tayanar edi. Bu davrda cherkov jamiyat hayotida ustun kuch hisoblangan.

1066-yil Normanlar istilosidan so‘ng, Angliya huquqida tub o‘zgarishlar yuz berdi. Qirol sudi – Curia Regis – umumiy huquqning shakllanishida asosiy manba bo‘ldi. Mazkur sud asosan Vestminsterda faoliyat yuritib, butun mamlakat bo‘ylab yurisdiksiya amalga oshirar edi. Normanlar hukmronligi davrida markazlashgan boshqaruv tizimi, samarali ma‘muriy nazorat va hujjat yuritish tizimi yo‘lga qo‘yildi. Natijada, istilodan keyingi asrlarda yagona va izchil huquqiy tizim shakllandi.

Umumiy huquq rivojlanishida Qirol Genrix II (1154–1189) alohida o‘rin tutadi. U “Umumiy huquq otasi” sifatida tan olinib, Anglo-Sakson odatlarini norman huquqi bilan birlashtirdi va davlat boshqaruvini tizimli tashkil qildi. Qirol sudlarini mamlakatning barcha fuqarolari uchun ochdi, hududni oltita sud okrugiga bo‘ldi va qirolik sudyalarini maxsus safarlarga yuborib, turli odat-huquq qoidalarini hujjatlashtirdi. Shu tariqa, turli hududlarda amal qilgan huquqiy qoidalar asta-sekin yagona “common law” tizimiga singib bordi⁴[4].

XII asrdan boshlab sud qarorlari “Yearbooks” nomli yillik to‘plamlarda qayd etildi. Dastlab bu qarorlar faqat tavsiyaviy xarakterga ega hujjat sifatida ishlatilgan bo‘lsa-da, XVI asrga kelib ular amalda majburiy qoida sifatida qo‘llanila boshlandi. XIX asrda esa oldingi sud qarorlari majburiy kuchga ega bo‘ldi va “stare decisis” – ya‘ni sud presedenti prinsipi – umumiy huquqning ajralmas qismiga aylandi. “Stare decisis” lotincha so‘z bo‘lib “stand by things decided”⁵ [5] ya‘ni “qaror qilingan narsalarga rioya qilish” ma‘nosini beradi.

XIV asrdan boshlab esa umumiy huquq yonida equity (adolat huquqi) tizimi shakllandi. Bunda shu narsa e‘tiborga loyiqki, ayni amaliyotdan so‘ng sud tizimi ikkiga bo‘lindi: “common law – umumiy huquq” va “equity – adolat huquqi”. Adolat huquqi qoidalari Umumiy huquqning ba‘zi muammoli qoidalaridan kelib chiqadigan adolatsizlikni yumshatishga qaratilgan edi. Bu sud tizimi Lord Chancellor tomonidan boshqarilgan Chancery sudi orqali faoliyat yuritdi. Equity tizimining paydo bo‘lishiga bir qancha sabablar mavjud. Biz shulardan ikkita ta eng muhimlarini keltiramiz. Birinchi sabab – “writs” deb nomlanuvchi sud buyrug‘i tizimining cheklanganligi edi. Ya‘ni ushbu tizimga ko‘ra da‘vogar sudga murojaat qilish uchun ayni Qirolidan “writs” nomli hujjat olishga majbur edi. Shu bois ko‘plab da‘vogarlar Common law sudlarida adolat topolmasdan, Chancery sudiga murojaat qilishga majbur bo‘lganlar.

⁴ Adams, G. B. (1924). The origin of the common law. *The Yale Law Journal*, 34(2), 115–128. <https://www.jstor.org/stable/788661>

⁵ https://www.law.cornell.edu/wex/stare_decisis

Ikkinchidan, Adolat huquqi tizimida moslashuvchanlik ustuvor bo'lib, u turli adolatli vositalarni – masalan, injunction (sud qarorini to'xtatib turish) yoki trust (ishonchli mulk boshqaruvi) kabi huquqiy institutlarni ishlab chiqdi. Bu institutlar u paytlarda umumiy huquqda mavjud emasligi, da'vogarlar tomonidan har doim o'zlari kutgan adolatni suddan olishlariga to'sqinlik qilardi. Chunki u paytlarda "common law" bo'g'inida faqat pulli kompensatsiya ta'sir chorasi mavjud bo'lib, bu da'vogarlar talablarini doim ham qondira olmasdi.

Ammo oradan vaqtlar o'tib, ikki tizim – Common law va Equity – o'rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga kela boshladi. Bu bo'yicha eng muhim sud ishi sifatida "Earl of Oxford's Case (1615)"⁶ni keltirishimiz mumkin [6]. Ushbu keysda ikkita bo'g'in o'rtasida ziddiyat vujudga kelib qoldi. Shunda keys bo'yicha chiqarilgan qaror asosda "equity – common law'dan ustunligi" qoidasi shakllandi. Keyinroq, ya'ni 1873–1875-yillardagi "Sud tizimi islohoti to'g'risida"gi aktlar orqali ikki tizim rasman birlashtirildi. Endilikda, yagona sud tizimi har ikkala – ham "Common law", ham "Equity" – qoidalarini birgalikda qo'llash imkoniga ega bo'ldi.

Sud qarorlari presedent sifatida ikki xil shaklda bo'lishi mumkin. Birinchisi, original presedent – bu holatda ma'lum bir ijtimoiy munosabatni tartibga soladigan mavjud manba bo'lmasa, sud o'zi yangi qoida yaratadi. Ikkinchisi, deklarativ presedent – bunda sudlar avvalgi presedentlarga asoslanib qaror qabul qiladi.

Original presedent orqali ilgari mavjud bo'lmagan yangi norma yaratiladi. Bunga mashhur Donoghue v Stevenson (1932) ishi misol bo'la oladi. Ushbu ishda sud ichimlik ichidan salyangoz chiqib qolgan holatni ko'rib, ishlab chiqaruvchi iste'molchiga bevosita shartnoma bo'lmasa ham javobgar bo'lishi kerakligi haqida qoida o'rnatdi. Bu qoida "neighbour principle" – ya'ni "qo'shnichilik tamoyili" sifatida mashhur bo'lib, inson o'z harakatlari oqibatida zarar ko'rishi mumkin bo'lgan shaxslarga nisbatan ehtiyotkorlik burchini bajarishi kerakligini belgiladi. Shu tariqa, mazkur ish ingliz huquqida zamonaviy tort huquqi (tort law) ning poydevorini yaratdi va original presedentning yorqin namunasi bo'lib qoldi.

Bundan tashqari sud presedentini majburiy (Binding Precedent) va tavsiyaviy (Persuasive Precedent) kabi turlari ham mavjud. Ushbu turlarning mavjudligi asosi sifatida sud presedenti doktrinasi (Doctrine of Judicial Precedent) va 1873-yilgi "Sud tizimi to'g'risida"gi qonunini (Judicature act 1873)⁷ keltirishimiz mumkin [7].

Majburiy presedentga ko'ra sudlar ishlarni ko'rishda xuddi shunga o'xshash faktlarga

⁶ Earl of Oxford's Case (1615) 21 ER 485 (Ch)

⁷ https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1875/77/pdfs/ukpga_18750077_en.pdf

ega ishlar bundan oldin yuqoriroq sudlar tomonidan ko`rilgan bo`lsa, o`sha hukmi qo`llashga majbur bo`lishadi.

Tavsiyaviy presedentga keladigan bo`lsak, bunda qabul qilingan sud qarorini qo`llash ixtiyoriy bo`ladi. Majburiy bo`lmagan, biroq sud qaroriga ta`sir ko`rsatishi mumkin bo`lgan presedentlar tavsiyaviy presedent sifatida tan olinadi. Ularning kuchi sudyalardan tomonidan qaror chiqarishda foydalanilgan dalillarning mantiqiyliigi va ishonchliligiga bog`liq. Quydagi holatlarda presedentlar odatda tavsiyaviy hisoblanadi:

I. Quyi sud qarorlari. Yuqori instansiya sudlari quyi sud qarorlarini qo`llashga majbur bo`lmasa-da, ayrim hollarda ularni mantiqiy asoslari sababli e`tiborga olishlari mumkin. Agar quyi sud sudyasi muhim huquqiy masalani chuqur asoslab, yangi talqin bergan bo`lsa, bu yuqori sud uchun muhim yo`naltiruvchi manba bo`lishi mumkin. Masalan, *R v R* (1991)⁸ ishida Oliy sud quyi instansiya qarorining asoslarini qo`llab-quvvatlab, er-xotin o`rtasidagi jinsiy munosabatda zo`rlash jinoyat ekanligini huquqiy jihatdan tasdiqladi [8].

III. Boshqa umumiy huquq yurisdiksiyasida qabul qilingan qarorlar. Ingliz huquqi umumiy huquq (common law) oilasiga mansub bo`lganligi sababli, boshqa common law davlatlari sud qarorlari ingliz sudlari uchun majburiy emas, ammo ular ko`pincha tavsiyaviy sifatida qo`llanadi. Masalan, Kanada, Avstraliya yoki Yangi Zelandiya sudlarining qarorlari zamonaviy huquqiy masalalarni hal etishda ingliz sudlariga ta`sir o`tkazishi mumkin. *Lister v Hesley Hall Ltd* (2001)⁹ ishida Lordlar palatasi Kanadadagi sud amaliyotiga tayanib, vicarious liability (boshqalar qilgan zarar uchun javobgarlik) institutini kengroq talqin qildi [9].

III. Parallel sudlar qarorlari. Bir xil darajadagi sudlar qarorlari bir-birini bog`lamaydi. Biroq, sudya oldingi qarorda keltirilgan mantiqni asosli deb bilsa, u holda bu qaror tavsiyaviy presedent sifatida qo`llanilishi mumkin. Masalan, *Colchester Estates v Carlton Industries* (1984)¹⁰ ishida ko`rsatib o`tilganidek, Yuqori sud bir hay`ati tomonidan qabul qilinga qaror boshqa hay`at sudyalarini majburlamasa-da, ular huquqiy aniqlikni ta`minlashda muhim rol o`ynashi mumkin [10].

IV. Qurollik Maslahat kengashi (Privy Council) qarorlari. Ushbu Kengash asosan Buyuk Britaniyadan tashqaridagi Hamdo`stlik davlatlaridan kelgan ishlarni ko`radi. Shu sababli uning qarorlari texnik jihatdan Angliya va Uels sudlari uchun majburiy emas. Biroq u yerda ko`pincha yuqori darajadagi sudyalardan (jumladan, Lordlar yoki keyinchalik Oliy sud a`zolari) ishtirok etgani sababli, Kengash qarorlari katta obro`ga

⁸ *R v R* [1991] 1 AC 599 (HL)

⁹ *Lister v Hesley Hall Ltd* (2001) is [2001] UKHL 22

¹⁰ *Colchester Estates (Cardiff) Ltd v Carlton Industries plc* [1984] 2 All ER 601.

ega va amalda ko'pincha ingliz sudlari tomonidan tavsiyaviy presedent sifatida qo'llanadi. Masalan, Attorney-General for Jersey v Holley (2005)¹¹ ishidagi qaror Kengash tomonidan chiqarilgan bo'lsa-da, ingliz sudlari uni keng qo'llagan [11].

Navbatdagi masala sud presedentining tarkibiy qismlaridir. Sud presedentlari 2 ta qismdan iborat bo'ladi. Birinchisi – ratio decidendi, ikkinchisi – obiter dicta. Ratio decidendi lotin tilidan “qarorning sababi” yoki “qarorga olib kelgan asosiy huquqiy tamoyil” deb tarjima qilinadi¹² [12]. Bu sud qarorining eng muhim va majburiy bo'lgan qismini tashkil etadi. Unda sudning huquqiy asoslari, qo'llanilgan tamoyillari va bevosita qarorga olib kelgan mantiqiy huquqiy mulohazalar mujassam bo'ladi. Aynan ratio decidendi kelgusida boshqa sudlar uchun pretsedent kuchiga ega bo'ladi. Bu orqali common law tizimida huquqiy barqarorlik, izchillik va oldindan ko'ra bilish imkoniyati ta'minlanadi. Masalan, Carlill v Carbolic Smoke Ball Co (1893)¹³ ishini olaylik [13]. Bu ish shartnoma huquqi (contract law) tarixidagi eng muhim pretsedentlardan biridir. Kompaniya reklama orqali o'z mahsulotini sotish uchun shunday e'lon beradi: “Kimki bizning Smoke Ball mahsulotimizni ko'rsatmalar asosida ishlatib, shunga qaramay grippga chalinadigan bo'lsa, biz unga £100 to'laymiz”. Kompaniya bu e'lonni jiddiy shartnoma taklifi emas, balki oddiy reklama deb himoya qildi. Ammo sud buni haqiqiy oferta deb topdi, chunki kompaniya hatto £1000 miqdorida pulni bankda depozit qilib qo'yganini ko'rsatib, o'zining jiddiy niyatini isbotlagan edi. Sudning ratio decidendi shundan iborat bo'ldiki, ommaga qaratilgan aniq va jiddiy va'dalar ham shartnoma taklifi sifatida qabul qilinishi mumkin va agar tomonlar uni bajarsa, majburiy kuchga ega bo'ladi.

Sud qarorining ikkinchi qismi esa obiter dicta deb ataladi. Bu lotincha “shunchaki aytib ketiladigan gaplar” degan ma'noni bildiradi¹⁴ [14]. Obiter dicta sudyaning qarorga bevosita ta'sir ko'rsatmagan fikrlari, mulohazalari, faraziy misollari yoki qo'shimcha izohlaridan iborat bo'ladi. U majburiy huquqiy kuchga ega emas, ya'ni binding precedent sifatida e'tirof etilmaydi. Shu boisdan sudlar obiter dicta'ni qo'llashga majbur emaslar.

Shu tariqa, ratio decidendi va obiter dicta umumiy huquqi oilasiga ega davlatlarda sud qarorining ikkita muhim tarkibiy qismlarini ifodalaydi. Birinchisi – qarorning huquqiy “yuragi” bo'lib, majburiy kuchga ega, ikkinchisi esa – majburiy bo'lmagan qismdir. Har ikki tushuncha ham pretsedent huquqi mexanizmini to'liq anglashda muhim

¹¹ Jersey Attorney General v. Holley, ((2005), 341 N.R. 285 (PC))

¹² <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/ratio-decidenti>

¹³ Carlill v Carbolic Smoke Ball Co [1893] 1 QB 256

¹⁴ <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/obiter-dictum>

nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ular sudlarning ijodiy huquqiy faoliyatini va huquqning evolyutsion rivojlanishini ta'minlaydigan asosiy vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, sud pretsedenti tizimi qat'iy va o'zgarmas mexanizm emas. U o'zida barqarorlik va izchillikni ta'minlagan holda, muayyan darajada moslashuvchanlik (adaptivlik) xususiyatiga ham ega. Sudlar avvalgi ishlar bo'yicha qabul qilingan qarorlarni to'g'ridan-to'g'ri qo'llashlari yoki ulardan ma'lum hollarda chekinishlari mumkin. Bunda ushbu huquqiy tizimga oid sudlarda qo'llaniladigan to'rtta muhim tushunchalar amal qilish (follow), farqlash (distinguish), bekor qilish (overrule) va qarorni o'zgartirish (reversal) “.

Mazkur tamoyillar sud hokimiyatining ijodiy huquqiy faoliyatini ifodalaydi va huquq tizimining ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlarga mos ravishda yangilanib borishini ta'minlaydi.

Birinchidan, amal qilish (follow) instituti orqali sudlar o'xshash faktlarga ega bo'lgan bundan olgindi presedentlar bo'lsa, ularni o'z ishlarida qo'llaydi va ayni sud qarorlari asosida hukm chiqaradi. Bu sud presedentiga klassik misol hisoblanadi. Ya'ni adabiyotlarimizda eng keng tarqalgan va asosiy yoritilib ketilgan qismi. Biroq bundan keyingi institutlar ko'pincha yoritilmasdan qolib ketmoqda.

Ikkinchi institut – farqlash (distinguishing). Bu orqali sudlar avvalgi ish va yangi ish o'rtasidagi jiddiy faktik yoki huquqiy tafovutlarni aniqlab, ilgari qo'llanilgan pretsedentni tatbiq etmaslik uchun asos topadilar. Bu hol sud mustaqilligini, shuningdek, huquqiy talqinlarning yangicha rivojlanishini ta'minlaydi. Farqlash orqali sudlar mavjud pretsedentni inkor qilmasdan, uni konkret ishning o'ziga xos sharoitlariga moslashtirgan holda talqin etadi.

Uchinchidan, bekor qilish (overruling) mexanizmi orqali yuqori instansiya sudi yoki o'sha sudning keyingi tarkibi ilgari chiqarilgan pretsedentni noto'g'ri deb topib, uni kuchdan qoldirishi mumkin. Bu esa sud amaliyotining o'zini-o'zi to'g'rilash va yangilash imkoniyatini beradi. Natijada, sud amaliyoti xatoliklardan tozalanadi, huquq normalari esa zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlarga muvofiqlashtiriladi. Bunda shu narsani alohida qayd etish kerakki, overruling bo'lishi eski presedentni butunlay bekor qilgan holda uning o'rnini egallaydi va yangi presedentga aylanadi.

Vanihojat, qarorni o'zgartirish (reversal) tushunchasi mavjud bo'lib, bu holatda masala avvalgi pretsedent bilan bog'liq emas, balki aynan o'sha ish bo'yicha yuqori sud instansiyasi tomonidan pastki sud qarorining o'zgartirilishiga taalluqlidir. Qarorni o'zgartirish sud qarorlari ustidan nazorat tizimini mustahkamlaydi hamda sud instansiyalari o'rtasidagi iyerarxik bog'liqlikni ifodalaydi.

Ushbu to'rtta institut sudlar diskretsiyasi, ya'ni mustaqilligini ta'minlash uchun, qolaversa, har bir holga obyektiv yondashish imkoniyatini berish uchun juda muhim hisoblanadi. Ushbu institutlar va sud presedentining ijobiy tarafi haqida huquqshunos olim Hart quyidagicha fikr bildiradi: "hatto eng oddiy qonun normalari ham "noaniqlik soyasiga" ega bo'lib, sudya ba'zan ularning ma'nosini tanlashda ijodiy qaror qabul qilishga majbur bo'ladi. Shu sababli, sudya faoliyati shunchaki mexanik qo'llashdan ko'ra, qo'shimcha ma'no yaratish orqali qonunlarni qo'llashi va yangi qoidalarini yaratishi muhimdir¹⁵

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, birinchidan, sud pretsedenti huquq tizimining barqarorligini, izchilligini va oldindan ko'ra bilish imkoniyatini ta'minlovchi muhim institutdir. U sud qarorlariga aniqlik va bir xillik olib kirib, fuqarolarning huquqqa bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Shuning uchun ham, u uzoq tarixiy davrlar davomida huquq manbasi sifatida shakllanib kelgan davlatlarda o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Ikkinchidan, sud pretsedentining amaliy ahamiyati shundaki, u nafaqat huquqni qo'llash, balki uni ijodiy rivojlantirishga xizmat qiladi. Sudlar o'z qarorlari orqali yangi huquqiy qoidalarini ishlab chiqib, zamon talablariga mos huquqiy mexanizmlarni shakllantiradilar. Ayniqsa, Donoghue v Stevenson yoki Carlill v Carbolic Smoke Ball Co kabi ishlar bunga yorqin misol bo'la oladi.

Uchinchidan, sud pretsedenti tizimi qat'iy emas, balki moslashuvchan tuzilishga ega. Follow, distinguish, overrule va reversal kabi mexanizmlar orqali u ijtimoiy o'zgarishlarga javob beradigan dinamik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu boisdan, pretsedent tizimi sud hokimiyatining ijodiy va nazariy rivojlanishini ta'minlaydi.

To'rtinchidan, sud pretsedentining ratio decidendi va obiter dicta qismlarini to'g'ri farqlash sud qarorlarining mazmunini to'liq anglash va kelgusida to'g'ri qo'llash uchun muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat huquqiy aniqlikni oshiradi, balki sud amaliyotida adolatning ta'minlanishiga ham xizmat qiladi.

Mazkur mavzu hali milliy huquqshunoslikda to'liq o'rganilmagan bo'lib, uni chuqur ilmiy va amaliy tahlil qilish O'zbekiston sud tizimida ham pretsedent elementlaridan samarali foydalanish imkonini yaratadi. Shu yo'l bilan biz nafaqat xalqaro tajribadan o'rganamiz, balki milliy huquq tizimimizni yanada mukammal va adolatli shaklga keltiramiz.

¹⁵ Hart, H. L. A. (1994). *The Concept of Law* (P. A. Bulloch & J. Raz, Eds.; 2nd ed.). Clarendon Press

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://www.etymonline.com/word/precedent>
2. Сабуров Н., Нажимов М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси / Ўқув-услубий қўлланма. –Т.: ТДЮИ, 2009. – Б.70.
3. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. – 528 b
4. Adams, G. B. (1924). The origin of the common law. The Yale Law Journal, 34(2), 115–128. <https://www.jstor.org/stable/788661>
5. https://www.law.cornell.edu/wex/stare_decisis
6. Earl of Oxford’s Case (1615) 21 ER 485 (Ch)
7. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1875/77/pdfs/ukpga_18750077_en.pdf
8. R v R [1991] 1 AC 599 (HL)
9. [Lister v Hesley Hall Ltd \(2001\)](#) is [2001] UKHL 22
10. [Colchester Estates \(Cardiff\) Ltd v Carlton Industries plc](#) [1984] 2 All ER 601.
11. Jersey Attorney General v. Holley, ((2005), 341 N.R. 285 (PC))
12. <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/ratio-decidenti>
13. Carlill v Carbolic Smoke Ball Co [1893] 1 QB 256
14. <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/obiter-dictum>
15. Hart, H. L. A. (1994). The Concept of Law (P. A. Bulloch & J. Raz, Eds.; 2nd ed.). Clarendon Press